

## Felelősség

Az új-zélandi parlament 1999-ben az alapvető emberi jogokat kiterjesztette az emberszabású majmokra is. Nagy sikere volt ez az állatvédőknek, akik, nemzetközi mozgalom keretében, további lépésként a delfineket és a bálnákat is szeretnék ilyen oltalomban részesíteni. Érdekes módon, a parlamenti vita elsősorban nem arról folyt, hogy csimpánzok és orángutánok életét, szabadságát és élőhelyét emberekéhez hasonló módon



(Jane Goodall)

védjék, hanem milyen jogalannak tekintsék a gorillákat és bonobókat. Kielégítő megoldás született: jogi státuszuk a gyerekekéhez, vagy gyámság alá helyezett fogyatékos személyekéhez hasonlatos: jogaik teljesek (értelemszerűen leszámítva azt, amivel kiskorúak és gyámság alá helyezettnek nem rendelkezhetnek), de kötelezettségeik nincsenek.<sup>1</sup> Hasonló a helyzet az Egyesült Államokban, ahol a háziállatok jogai majdnem azonosak a gyerekekével.<sup>2</sup>

Az állatok vétlensége közel sem volt mindig nyilvánvaló. A középkori Nyugat-Európában sok száz dokumentált eset tanúsítja, hogy disznókat, patkányokat, rovarokat szabályos bírósági



tárgyalás és tanúkihallgatás során nyilvánítottak bűnösnek és ítélték halálra.<sup>3</sup>

Hazánkban a 14 év alatti gyermekek hosszú ideig büntethetetlenek voltak; 2013-ban a büntethetőség korhatárát kivételesen súlyos esetekben leszállították 12 évre, ha rendelkeznek a szükséges belátási képességgel.

(Bírósági eljárás 1494-ben Clermontban)

A felelősség, a büntethetőség szempontjából alapvető feltétel, hogy létezik-e *liberum arbitrium*, azaz szabad akarat.<sup>4</sup> Czakó Gábor értelmezése szerint a szabad akarat kezdettől fogva természetes része volt a kereszténységnek. Jézus az Utolsó Vacsorán azt mondja Júdásnak: "tedd meg mielőbb azt, ami tenni akarsz". A szabad akarat azt is lehetővé teszi, hogy ellent mondjunk Istennek, lásd Jónás esetét, aki a Ninivének adott

<sup>1</sup> HVG 1999. április 10.

<sup>2</sup> Welt am Sonntag Nr. 19, 11. Mai 2014.

<sup>3</sup> Der Spiegel 9/2015. A képen látható sertést azért állították bíróság elé, mert bement a házba és leharapta a gazda felügyelet nélkül hagyott kisgyerekének arcát.

<sup>4</sup> A fogalom sokoldalú (filozófiai, etikai, vallási) megvilágítását lásd: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabad\\_akarat](http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabad_akarat)

kegyelem ellen is lázadt!<sup>5</sup> A szabad akarat dogmáját a tridenti zsinat (1545-1563) fogalmazta meg szemben a reformáció predestináció tanával. Luther ugyanis elvetette a szabad akarat gondolatát, Kálvin pedig a predestinációt hirdette. A keresztény dogmatika szerint a szabad akarat fontos funkciót tölt be az emberi lélekben. A legfontosabb parancsolat, hogy „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből”, de Isten azt szeretné, ha az ember ezt önszántából tenné, nem pedig kötelességszerűen, ezért látta el szabad akarattal.<sup>6</sup>

A kuriózum kedvéért megemlítem, mit tart a szabad akaratról Martin Seligman, Amerika egyik legbefolyásosabb értelmiségije.<sup>7</sup> Szerinte az egyház minden emberi cselekedet mögött isteni akaratot lát: „Az Ó- és Újszövetséget alaposan átnyálazva sem találni az emberi szándékokra – az egyéni akaratra, döntésekre vagy preferenciára – utaló részletet. ... A Szentírás az emberi cselekvésnek szinte semmilyen jelentőséget sem tulajdonít” – írja „Amin változtathatsz és amin nem” című könyvében.<sup>8</sup> Ugyancsak Seligman szerint *John Wesley* tiszteletes, a metodizmus egyik megalapítója jelentette ki először a 18. században, hogy az embereknek van szabad akaratuk.



Az új dogma Amerikában termékeny talajra hullott és az individualizmussal karöltve a 19. század elejétől kezdve meghódította az Újvilágot. Bármi lehetséges, csak akarni kell, a meggazdagodás, az érvényesülés útja mindenki előtt szabadon áll. Ennek terméke a *behaviorizmus*, mely szerint a gyermekek teljes mértékben a környezeti összetevők termékei, és az ember megváltoztatásához a körülményeket kell megváltoztatni. Ezt a dogmát nevezi Seligman maximális „szelf”-nek, szemben a középkorral, amikor a „szelf” minimális szerepet játszott: „a szelfnek, ezt, az önmaga kielégítésének szüntelen hajszolásába feledkezett, az esetleges veszteségeitől szabadulni vágyó új változatát”.<sup>9</sup>



A szabad akarat elvét azonban a mai világban sem vallja mindenki egyöntetűen. *Wolf Singer* a világ egyik legjelentősebb agykutatója, a Max Planck Intézet agykutatási intézetének igazgatója. Szerinte a szabad akarat illúzió; agyunk funkcióit az ismert természeti törvények irányítják. Valóságérzetünk, érzéseink, gondolataink és döntéseink a neuronális folyamatoknak nem az okai, hanem a következményei. A döntések közvetlenül az agy állapotából következnek.<sup>10</sup>

<sup>5</sup> Czakó Gábor személyes közlése.

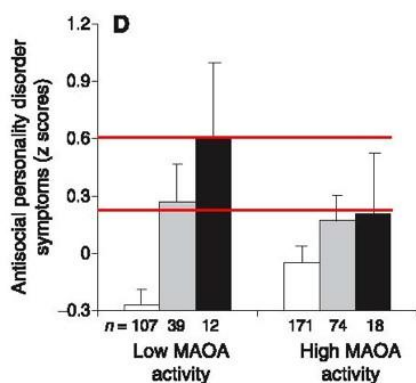
<sup>6</sup> Baritz Sarolta közlése.

<sup>7</sup> Seligman 1996-ban az Amerikai Pszichológiai Társaság elnökévé választották, soha nem tapasztalt többséggel. Csikszentmihályi Mihállal írt közös dolgozata a pozitív pszichológia legidézettebb cikke.

<sup>8</sup> Seligman, 39. old.

<sup>9</sup> Seligman 52. old.

<sup>10</sup> *Der Spiegel* 29/2014. Benjamin Libet kaliforniai tudós híressé vált kísérleteivel azt bizonyította, hogy az agy hamarabb meghozza a döntést, mint ahogy a tudatos én is bekapcsolódna a folyamatba. (HVG 2013. dec. 21.)



Az Arkansas állambeli Wynne-ben a hőség és a kellemetlen szűnyogfelhők elől a templom hűvösébe menekülő és ott alvó Rene Patrick Bourassa Jr. az oltárról lekapott bronzfeszülettel agyonverte a 80 éves Lillian Wilsont, mert az imádkozásával megzavarta és felébresztette álmából. A gyilkos beismerte tettét. Védője arra hivatkozott, hogy a vádlott nem szabad akaratból ölt, genetikai adottságai kényszerítették rá. A büntetőjog nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az elkövető tisztában van-e tetteivel. Sigmund Freud nyomán még ma is abból indul ki, hogy világosan

elhatárolható, ki az, aki tudatosan cselekszik, és ki az, aki nem. Hans Brunner genetikusnak 15 évébe került, amíg azonosította az MAOA gént, amely az agresszivitást és rossz kedélyállapotot okozó dopamint, norepinefrint és szerotonint lebontó enzimet állítja elő az agyban. Ha ez nem működik jól, azaz ennek egy mutánsa, a „harcias” génnek nevezett MAOA-3R nem állít elő elég enzimet a neurotranszmitterek lebontására, kész a baj, túlzott agresszivitás jelentkezik. A szóbanforgó gén az X kromoszómán helyezkedik el, melyből a nőknek kettő van, és ha az egyik meghibásodik, a másik pótolhatja. A férfiaknak viszont csak egy X kromoszómájuk van, és ha az elromlik, nincs genetikai eszköz, ami korlátozná az agresszivitást. (Ezért ez nagyobb mértékben férfi tulajdonság.) A genetikai hajlam önmagában még nem vezet feltétlenül abnormális viselkedéshez, de mivel Bourassát gyermekkorában súlyos abúzusok érték, a kettő együtt már kiváltotta a kegyetlen tettet. A bíróság ezt figyelembe véve halálbüntetését életfogytiglanra enyhítette.<sup>11</sup> Amerikában más hasonló esetben is ez történt: a bíróság enyhítő körülményként vette figyelembe a genetikai hajlamot.<sup>12</sup>

Mit tartunk a politikusok felelőségéről? Valamikor a kőkorszakban erre egy egészen hatékony megoldást találtak ki: a törzs legokosabb tagját legyilkolták, abból a megfontolásból, hogy nehogy rábeszélje és magával rántsa a többieket valamilyen őrültségbe. Ma leválthatóságuk és az intézményi elrendezések (fékek és ellensúlyok!) a garancia arra, hogy a választott politikusok ne követhessenek el akármit. Amíg hivatalban vannak, és nem szegik meg a törvényt, tetteiket a választás és a mögöttük álló társadalmi támogatottság legalizálja.

A digitalizálás előrehaladásával újra kell gondolni a felelőséget is. Már most is működik sok automata és robot, de a legnagyobb és tömeges változást az önmagukat vezető autók fogják hozni, hozzáértők szerint a vártnál is hamarabb. Működésük hihetetlenül nagy információ-tömeg feldolgozását igényli: másodpercenként 60 millió betűnek megfelelő adatot.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Newsweek 14/03/2014.

<sup>12</sup> A túlzott agresszivitás okához hasonlóan agykutatók megtalálták a szerencsejáték-szenvedély (The Economist March 15th 2014), a szexuális aberráció (Vizi E. Szilveszter), vagy az indulatok elfojtásában szerepet játszó amigdala (HVG 2013. dec. 21.) agyi-neurális központjait.

<sup>13</sup> Stern Nr. 41, 2.10.2014.



Ez olyan, mintha másodpercenként száz darab 300 oldalas könyvet kellene kiolvasnunk, és elemeznünk a tartalmukat; - de hát nem erre valók a mikroprocesszorok? (Még mielőtt belefeledkeznénk az új technológiák fölötti ámulatba; ezt eddig a mi agyunk végezte el!) Az automata sofőrnek azonban kritikus helyzetekben is döntenie kell majd, dilemmákat kell megoldania. Mert ha pl. féktávolságon belül váratlanul kifut az autó elé egy gyerek, a

szembejövő sávban pedig egy kamion száguld felénk, vajon mi a helyes döntés? – Nem is beszélve arról, hogy ha éppenséggel a saját gyerekünkkel, vagy gyerekeinkkel utazunk... Ha adott lesz az alternatíva, hogy mi magunk vezetünk, vagy a robotvezetőre kapcsolunk, a robot esetleges rossz döntéséért ki lesz a felelős? Mi? Vagy a robot szoftverének gyártója? Ezek a dilemmák már most is jelen vannak; pl. ha a repülőgép pilótája kikapcsolja a robotot, vagy amikor a 4-es metrót majd automata fogja vezetni...

*Dirk Kurbjuweit*, a Spiegel neves szemleírója a Germanwings tragédiája kapcsán arra a paradoxonra hívja fel a figyelmet, amely a betegség-normalitás-felelősség megállapítása során jelentkezik.<sup>14</sup> Mert ha a normalitás az átlag, és az abnormalitás foka az átlagtól való minél nagyobb eltérés, és az eltérést a tettekkel mérjük, akkor furcsa következtetésekre jutunk. Ha valaki egy embert öl meg tudatosan, az bűnös, és súlyos büntetésben részesül. Ha valaki sok embert öl meg, az nagyon beteg és csak kevésbé bűnös. De egy tömeggyilkos tette egyben ártatlanságának bizonyítéka. A normalitástól oly messze került, hogy felelőssége nem állapítható meg; annyira beteg, hogy ártatlan és büntethetetlen. Ha Hitlernek sikertelen az öngyilkossága, és fogságba esik, Sztálint pedig még halála előtt leváltja az SzKP KB XX. kongresszusa, akkor a történelem két legnagyobb tömeggyilkosára a fenti okoskodás fényében felmentés várt volna?



Nehéz dolga lenne a bíróságnak, ha Andreas Lubitz valamilyen fatális csoda folytán túlélte volna a katasztrófát. Így viszont nem az ő, hanem az őt pilótának alkalmasnak nyilvánító pszichológusok felelősségét kell vizsgálni.

Kiss Károly

*(Megjelent a Magyar Nemzet 2015. április 17-i számában, rövidítve)*

---

<sup>14</sup> Der Spiegel 15/2015. A büntethetőségnek egyéb korlátai is vannak; pl. az alacsony intelligencia. (The Economist March 8th 2014.)

## **Irodalom**

Baritz Sarolta személyes közlései.

Czakó Gábor személyes közlései.

Der Spiegel 29/2014. „Das Gehirn würfelt nicht.” (Gespräch mit Wolf Singer von Peter Müller)

Der Spiegel 9/2015. Kriminelle Käfer. (Philip Bethge)

Der Spiegel 15/2015. Schuld und Psyche. (Dirk Kurbjuweit)

HVG 1999. április 10. A majom is ember. Gorillák, csimpánzok jogai. (Gerlóczy Ferenc)

HVG 2013. december 21. Bűnözés és szabad akarat. (Bak Árpád)

Newsweek 14/03/2014. My genes did it! (Elijah Wolfson)

Seligman, Martin: Amin változtathatsz... és amin nem. Akadémiai, 2011.

Stern 2.10.2014. Fahrt ins Schlaue. (Harald Kaiser)

The Economist March 8th 2014. Can you execute a man whose IQ is 71?

The Economist March 15th 2014. Gambling and the brain.

Vizy E. Szilveszter, Duna TV, 2014. április 29.

Welt am Sonntag Nr. 19, 11. Mai 2014. „Er hat ein Recht auf Rechtum” (In den USA haben Haustiere fast die gleichen Rechte wie Kinder). (Hannes Stein)